

Pataki diákvilág a régi századokban

„A Sáros-pataki Ref. Iskola fundáltatott az 1531-dik esztendőben Prinyi Péter által, ki volt Prinyi Imrének, a Palatinusnak Fija, S.Pataknak Ura, egy ideig Erdélynek Vajdája. Belső mivoltának formálói voltak Kopátsi István és Sztárai Mihály híres Reformátorok...” Így kezdi A Sáros-Pataki Ref. Kollégiumnak rövid Históriaja c. munkáját Szombathy János, akit svájci, hollandiai és franciaországi egyetemi tanulmányai után 1782-ben választottak meg a kollégiumban „A Természeti Törvényeknek, Történeteknek és a Deák ékesszólásnak rendes professzorává”. Az 1823-ban bekövetkezett haláláig tanított, írt és rendezgette, gyarapította a kollégium híres könyvtárát.

Szombathy János „rövid története” és más forrásmunkák tanúsága szerint a sárospataki kollégiumot 1531-ben alapította Perényi Péter koronaőr, a vár akkori birtokosa. Méltóképpen ünnepelte 1981-ben fundálásának 450. évfordulóját az ősi iskola. És ez alatt az ötödik száz esztendő alatt a neves és névtelen diákok ezrei kerültek ki a kollégium falai közül, akiknek nemzedékei színes, gazdag, sajátosan pataki diákvilágban éltek.

Természetesen a régi pataki diákvilágnak az akkori társadalmi rendszer velejárójaként megvoltak a maga feudális formái, kötöttségei, hiszen a diáktársadalom három rétegből tevődött össze: úrfiakból, közrendűekből és inasdiákokból. Az *úrfiak* a földbirtokosok, főnemesség gyermekei voltak, akik számára szüleik saját házat építettek Patakon. Egy ilyen hajdani diákvártély ma is lakásul szolgáló épület. A múlt század elején Vay Ábrahám építtette a saját és a rokon gyermekek számára, pataki diákoskodásuk idejére. A négyszintes, toronyszerű házat, amely az első emeletes épület volt Patakon, ma is „fellegvárnak” nevezik. Az úri fiúknak külön nevelőjük és őket kiszolgáló inasdiákjuk volt. A *közrendűt* más néven zacskós, batyus vagy tarisznyás diáknak is nevezték. Kisnemesség, polgárok, hivatalnokok gyermekei voltak, akik zacskóban, batyuban, tarisznyában hozták magukkal a levesbe való száraztésztát, lisztet, babot, borsót, lencsét, cserépszilvében a zsírt, lekvárt. Közösen fogadtak egy főzőasszonyt, kokvát, aki süttött-főzött nekik.

A harmadikféle diák, akinek a sorsa a legnehezebb volt: az *inasdiák* vagy *szolgadiák*. Az úrfi fiúkat és azok nevelőit vagy több közrendű diákot szolgálták ki. Már a kollégiumba jövetelük is többnyire csak úgy vált lehetővé, hogy az úrfik szülei felfogadták őket Patakra kerülő fiaik mellé szolgadiáknak. Tudtak takarítani, vizet hordani, kályhába fűteni, csizmát, ruhát tisztítani, s tudtak, legjobban ők tudtak tanulni. Pedig – amint a kollégium híressé vált egykori szolgadiákja, Tompa Mihály visszaemlékezik rá – gyakran csak a kívülől fűthető kályha előterében meghúzódva, a tűz fényénél jutott nekik hely a tanulásra.

Kilencven éves volt a kollégium, amikor 1621-ben nagy patrónusa, I. Rákóczi György elrendelte az addig jobbára csak hagyományokon, szokásjogon alapuló iskolatörvények rendszerbe foglalását. Így készült el a kollégium törvénykönyve, a *Leges Scholae Sáros-Patachinae*. Szinte a mai rendtartásnak felel meg: szabályozta az iskolai életet, megszabta az igazgató, a tanárok, nevelők, segédtanítók és a diákok jogait és kötelezségeit. Az érdekesség kedvéért idézzünk néhány mondatot ebből a több mint 360 esztendőes rendtartásból, olyan szabályokat, amelyek közül egyeseket megmosolygunk, de némelyiken talán ma is elgondolkozunk.

A tanárokkal szemben támasztott követelmények például azt mutatják, hogy a törvénykönyv megalkotói szerint a *jó iskola első és legfontosabb feltétele a jó tanár*. Rector, conrector csak az lehet, aki jámbor, becsületes, egyetemet végzett, alapos képzettségű, a bölcsélet művelője, a tudományokhoz szükséges nyelvet ismeri, hű, szorgalmas, kedveli az erényeket és szereti az embereket, mindenekelőtt a diákokat. „A rectorok egymással békeességben éljenek – olvashatjuk az V–VI. fejezetben – sőt egymást kölcsönösen tiszteljék és testvéreleg szeressék. Egymást ne szólják meg, ne szidalmazzák, ne gyalázzák és be ne árulják.”

Megköveteli a törvénykönyv, hogy a *tanárok az előadásokat pontosan tartsák meg, a tanításban mindig a diákok hasznát nézzék*. Kitér a *helyes kiejtés, a szép beszéd* fontosságára is, ezért a *tanár ne mulassza el figyelmeztetni a diákokat a kiejtésükben előforduló hibákra*. Viszont a tanárok is mutassanak jó példát: az ő beszédük is legyen komoly, nyugodt, higgadt.

Néhány a diákokra vonatkozó rendelkezésekből. Ha a tanuló az előadásról, a szerdai és szombati kikérdezésről vagy más nyilvános összejövetelről ok és engedély nélkül elmarad, négy dénár büntetést fizet. Aki alvással, téltelenséggel tölti az időt, és iskolai dolgait elhanyagolja, a nyilvános étkezésben három napig nem vehet részt. Ha ekkor sem javul meg, ismétlődik ugyanez a büntetés. És ha ez sem használ, s a hivatalos látogatás alkalmával és a *vizsgákon előrehaladását a tudományokban kevések találják* – „tanquam indignus Musarum contubernio ad stivam relegator!”, vagyis „mint a múzsák testületéhez méltatlan, az ekeszervához utasítható!”.

A legrégibb mai épület 1772-ből (Imre Lajos metszete)

Foglalkozik a törvénykönyv a diákok öltözködésével is, s nem engedi meg, hogy a kalap vagy más ruhadarab formátlan legyen, sőt még a haj hosszát is megszabja. Szigorúan előírja, hogy a diákok az iskolai előjáróknak, tanároknak, köztisztviseltekben álló férfiaknak és nőknek adják meg a *kellő tiszteletet*. Előttük az utcán térjenek ki, emeljék meg kalapjukat, mert „turpe est litteras nosse absque moribus”, azaz „csúnya dolog, ha valakinek van tudománya, de nincs erkölce”.

A törvénykönyvből és a későbbi idők iskolai rendelkezéseiből azt láthatjuk, hogy valóságos kis köztársaságban éltek régen a pataki diákok: Ővük volt egészen az iskola, de rájuk nehezedett annak több gondja is. Ugyanis a *diákság őrei álltak a kapuban* mint janitorok, diákőrszemek vigyáztak éjjel a kollégiumra mint vigilek. A diákok takarították a tantermeket, a folyosókat, ők gondozták a szőlőföldeket, ők kapáltak, szüreteltek, tartották rendben a pincét, árulták a bort a „vini praebitor”, süttették a kenyert, osztották a cipót a „libi praebitor” irányításával. Ők kezelték a könyvtárt, ők voltak a kollégium szünidei őrzői mint remanensek, ők virrasztottak beteg társaik felett, ők vitték a temetőbe a halottakat: diákokat, tanárokat.

A diákköztársaság feje – az iskola legkiválóbb végzett diákja – a szénior volt. Mellette működött a *legkitünőbb tanulókból, a primariusokból álló esküdszék*. A szénior nemcsak a diákok ügyes-bajos dolgait intézte, hanem némely osztályokban tanított, sőt még a *tanárokat is ő fizette*. Ezenkívül – amint a törvénykönyvben olvashatjuk – „éber szemmel őröködik, hogy összesküvés, lázadás se az iskolában, se ezen kívül ne keletkezzék. A büntetést a helyettesével, a contrascribával végrehajtatja az elítélt diákokon. A költségekről és az élelmiszerekről *havonként elszámol a tanári széknak*. A szénior fizetése heti 10 dénár és minden hordó bor után a seprő”.

Önállóságra, helytállásra nevelte tehát a kollégium a diákjait, s ennek számos lehetősége, intézménye volt szinte alapításától kezdve mindig a századok folyamán. Ilyen volt például az egész évben folyó *collatio*, vetélkedés. Egy-egy osztályban ugyanis 150–200 diák tanult. Ezért a tanárok mindegyik kiváló diák mellé 5–10 gyengébb előmenetelűt osztottak be korrepetálásra. A kis csoport aztán a várkertben, a temető és a közeli ligetek ösvényein, majd később a ma is meglévő iskolakertben sétálva tanulgatta a másnapi vagy éppen a vizsgai leckét. A *korrepetitorok arra törekedtek, hogy az ő csoportjuk legyen a legjobb az osztályban*, mert nemes versengés eredményeként a győztesek odaülhettek a kitüntető helyre, míg a többiek mindig állva hallgatták a „közleckeken” a tanárok magyarázatait. A hajdani tanteremben ugyanis egyáltalán nem voltak padok vagy más ülőalkalmatosságok, sőt fűteni is csak a múlt század elejétől fűtöttek az iskolában.

Hetente kétszer – szerdán és szombaton – volt feleltetés, s évente ugyancsak kétszer: a január végi Pál-napi és az aratási egzámen, azaz vizsga idején kellett számot adniuk a tudományokban elért

eredményeiről. Ilyenkor – a törvénykönyv szövege szerint – „mutuas insurrectiones non fertio!”, vagyis „tilos a sűgás!”. Különösen az aratási vizsgák zajlottak le nagy érdeklődés közepette, s két-három hétig is eltartottak. Ezeket az *iskolai előljárók, neves közéleti férfiak és az öregdiákok nagy nyilvánossága előtt tartották*. Általában 14–16 évet kellett eltöltenie egy ifjúnak a kollégiumban, míg az elemi ismeretektől a főiskolai tudományokig mindent elsajátított. Ha azután tanulmányai befejeztével elegendő képességet érzett magában, akkor letehetette az esküdtdeáki vizsgát. Ez azt jelentette, hogy tanáraik 7–8 *előljáró jelenlétében* megvizsgáztatták őket vagy 20–25 tantárgyból. Ilyenkor a „pályavégzett” ifjaknak mindenről számot kellett adniuk, amit diákéveik alatt akár a „közleceken” akár magánszorgalomból elsajátítottak. A sikeres vizsga után ezeket az ifjakat az esküdtdeákok testületébe iktatták be. Ott mint elsőfokú bíróság a diákok erkölcsi magatartására vigyáztak, bizonyos ügyekben ítélkeztek fölöttük, sőt mint pedagógusok tanítottak is. És ha néhány évet külföldi egyetemen is eltöltöttek, visszatérve Patakra, elnyerhették a kollégium valamelyik professzori székét.

A kollégium és az ifjúság életében igen fontos szerepe volt az énekkarnak. A pataki diákok mindig híres dalosok voltak. Az énekkari tagok között tisztos grádusok, rangok voltak. A kórus élén állt az elnök, aki évente legalább két *saját szerzésű* dalt tartozott bekottázní a melodiáriusom könyvbe. Ezekből a kéziratos melodiáriusmokban 16 kötet maradt fenn, s igen értékes darabjai a kollégiumi nagykönyvtárnak. Az elnök után következtek az előlénekese: procantores, a főlénekese: procantores, a közlénekese: concantores és az alénekesek: subcantores. *Az énekkari tagokat bizonyos kiváltságok illették meg a kollégiumi életben*. Szerepléskor díszes egyenruhát viseltek, a szokásos borosztáskor (mert ilyen is volt) kétszer annyi bort és gyertyapénzt kaptak, mint mások. Egzámének idején minden nap szerepeltek, s ilyenkor – rangjuknak megfelelően 1–2 itce, az elnöknek 4 itce bor járt. Ugyancsak a tisztségükhez mérten különféle ürméretű fakupák voltak, amelyeket például a kóruselnök beiktatásakor, az úgynevezett introitus alkalmával – illet még az én diákkoromban, az 1920-as években is tartottak – fenéig kellett üríteniük. Ezekből a búkkfa kupákból néhány ma is látható az iskolamúzeumban.

Igen nagy szerepe volt a kollégiumi ifjúság önművelése, életre, önállóságra való nevelése tekintetében két másik intézménynek is. Az egyik volt az úgynevezett *Páncél vármegye*, a másik az önképzőkör elődje, a *Pataki Ifjúegyesület*.

Páncél vármegye egy jelképes vármegye volt, nevét a Patak határában levő Páncél-hegyről kapta. A kollégium híres jogprofesszora, Kövy Sándor alapította 1813-ban, s ennek pataki diák korában Kossuth is „polgára” volt. Az egyesület létrehozásával azt a célt tűzték ki, hogy a joghallgatók ebben a jelképes vármegyében a törvénykezési gyakorlatot, a vármegyei életet és szolgálatot, tehát jövendő hivatásukat már a kollégiumban gyakorolhassák, elsajátíthassák. A jelképes vármegyének öt jelképes járása volt, s ezeket szintén egy-egy pataki határrészről nevezték el „váraival, homokdombi, halastói, nyilazói, pogánykúti járásnak”. Maga Kövy Sándor volt Páncél vármegye főispánja. Évente tisztújító gyűlést, több ízben közgyűlést tartottak, s ezeken *időszzerű politikai kérdésekről is vitakoztak*. A diákvármegyének mindenkire kötelező érvényű törvénykönyve, ezüst pecsétnyomója és saját pénze is volt, a Páncél-forint.

Tíz évig zavartalanul működhetett, majd 1823-ban a helytartótanács *betiltotta* Páncél vármegyét, azzal az indoklással, hogy a pataki jogászok „anyira beleyagorolták magukat a rebellis vármegyésdibe, hogy az újoncállítást is megtagadták... És hogy veres övvel a derekukon a király személyéről és a haza constitúciójáról, alkotmányáról tanácskoztak”. Hosszú szünet után, 1832-ben újból engedélyezték, de a nevét Nándor vármegyére kellett változtatni. A főispánon kívül most már fejedelmet is választottak, országgyűlést tartottak, és ezen éppúgy meghánytákvetették az *ország dolgait*, mint a képviselők Pozsonyban. Az új vármegyének is volt címere, pecsétje és saját pénze, a Nándor-forint. Az utcán való dohányzásért, káromkodásért és este 10 óra utáni kávéházi kimaradásért 20–30 Nándor-forint büntetést róttak ki a vétkekre.

A Pataki Ifjúegyesület 1832-ben alakult meg. Létrehozása Szemere Bertalan nevéhez fűződik, aki jogi tanulmányait végezte a kollégiumban. A céljuk kezdetben az volt az egyesülettel, hogy minél több magyar nyelvű szépirodalmi művet szerezzenek be és olvashassanak, fejleszthessék nyelvkészségüket, gazdagíthassák szókincsüket. Alapítólevelükben ezt olvashatjuk: „A nyelv és a szabadság szorosan összefüggenek egymással, mert ahol a nyelv szunnyadozik, ahol az ifjúnak vagy a férfinak a nyelve szűkkörű, ott a lélek is rab. A nyelv és műveltség válthatatlan társak, ahol tiszta, tág, bő a nyelv, ott magas, sokoldalú a műveltség és viszont.”

Az egyesület később önképzőköri jellegűvé vált, s ekkor a nevét Szépmű Egyletre változtatták. Ekkor már Parthenon néven egy irodalmi zsebkönyvet is megjelentettek, amelyet további kötetek követtek. A Parthenonban saját szépirodalmi alkotásaikat, verseket, elbeszéléseket, kritikai írásokat közöltek. Az első számból tiszteletpéldányt küldtek a pozsonyi országgyűlés ünnepelt szónokának, Kölcsey Ferencnek, aki nagy elismeréssel szolt kollégiumba küldött levelében a diákok egyesületi életéről és irodalmi próbálkozásairól. A Szépmű Egylet összejövetelén, műsorán gyakran szerepelt verseivel Tompa Mihály is, akiről az egyesület elbarnult jegyzőkönyvében ezt olvashatjuk: „A szavalás hevében üstöke úgy állt az égnek, akár a pacsirta kontya.”

Sok szegény gyermek kollégiumi tanulását tette lehetővé századokon át, de még a két világháború közti időkben is a szuplikáció, legáció és mendikáció intézménye. Kötetekre menő történetet, eseményt lehetne ezekről felidézni még a saját diákkoromból is. Ugyancsak a két világháború között, a harmincas évek

végén felújították a „lobbantás” elnevezésű régi diákszokást dr. Keéky István volt pataki diák, a kitűnő tollú újságíró „rekonstrukciója” alapján.

A kollégiumnak ugyanis saját kórháza, halottsháza és orvosa volt. S ha egy tanár vagy diák meghalt, a temetés után néhány hónap múlva a lobbantás szertartásával felidéztek az emlékét. Ezt rendszerint a konviktusban tartották a szénior vezetésével. Segédkezett neki az esküdttdiák, s közreműködött a kollégiumi kórus. Egy hosszú asztalnál annyian foglaltak helyet, ahány éves volt az elhunyt tanár vagy diák. Az asztal főhelyét üresen hagyták, s oda az elhunyt emlékére egy felfordított cseréptálat, erre egy karéj kenyeret, a tál elé egy borral töltött kupát tettek. A főhelytől jobbra a szénior, balra a búcsúztatót mondó diák, a széniorral szemben az esküdttdiák, a szónokkal szemben pedig a tanári kar képviselője ült. Valamennyiük előtt egy-egy szál gyertya és borral telt pohár.

A szénior felállva helyéről, meggyújtja saját gyertyáját, mire a teremben minden lámpát eloltanak. A szénior párbeszédet kezd az esküdttdiákkal a kollégiumi életről, régi szokásokról, a halottkultuszról. A búcsúztató diák megemlékszik az elhunyt társukról vagy tanárukról. A tanári kar képviselője rövid beszédet mond, a kórus gyászdalokat, majd az elköltözött legkedvesebb dalát énekl. Amikor a szénior ezt kiáltja: „lobbantás”, mindenki meggyújtja a gyertyáját, s felállnak, kezükben égő gyertyával és a borral telt pohárral háromszor körüljárják az asztalt. Az üres főhelyhez érve, mindannyiszor koccintanak az elhunyt helyén levő, vörös borral telt fakupával. Visszaülve a helyükre, leteszik a gyertyát, újabb rövid párbeszéd, és a kórus éneklése közben együtt maradnak „lángaluvásig”.

A szénior ekkor távozásra szólítja fel a „lobbantókat”. A lobbantás szertartásával utoljára a kollégium híres diákjától, Komáromi János írótól vettünk búcsút 1938. január 15-én. Ezen, mint fiatal tanár, magam is részt vettem.

Ma is élő hagyományként maradt fenn a régi időkbeli Patakon a végzős diákok búcsúztatása. A letűnt századokon azonban csak azok búcsúztatásáról volt szó, akik főiskolai tanulmányaikat befejezve, valóban az életbe léptek ki. Erre az aratási egzámnt követően került sor. Az itt maradók elkísérték a távozókat a város határában levő dombig, ott elénekelték a búcsúdalt, amely így kezdődött: „Megírták már nékem az úticédulát, / Nem taposom többé a pataki uccát...” Aztán egymás nyakába borulva, legtöbbször el is sírták magukat. Azért nevezték el a patakiakat ezt a dombot „Pityergőnek”.

Napjainkban az érettségizők búcsúztatása éppúgy szokás Patakon is, mint más iskolákban. Itt azonban nem ballagás, hanem csengőbúcsú a neve, mert a távozók szép, ünnepélyes búcsúztatása a kollégium öreg csengője alatt történik. Attól a csengőtől vesznek búcsút a mai diákok, amely őket és elődeiket oly sokszor szólította az öreg falak között a tanterembe. A pataki csengőbúcsúnak saját helyi „szertartása” van a régi idők hagyományainak, dalainak felhasználásával.

Apró történetek, rövidke filmkockák mindezek a hajdani pataki diákélet 450 éves, színes, gazdag folyamatából. Ma már emlékek csupán, de bizonyosságai annak, hogy az a sok-sok ezer neves és névtelen pataki diák a letűnt századok sanyarú körülményei között is mennyire tudta szeretni az őt testi és szellemi táplálékkal ellátó alma matert.

Hegyi József

Három ismeretlen Lenkey-level

Lenkey János, az 1848–49-es szabadságharc tábornokának emlékét Egerben utcatáblák őrzik, sírját vörös nyakkendő s úttörők gondozzák. Akik hamvai fölé helyezik a kegyelet virágait, valamennyien olyan hősök szeretnének lenni, mint az a 176 évvel ezelőtt született huszárkapitány, aki elsőként vezette át a Kárpátokon a Galíciában állomásozó századát. Igen, az utókor számára ő már csak a legendás Lenkey kapitány maradt, a nagy bajszú huszár, akinek nevét a legnagyobb hazafiak között emlegetjük, Kossuth, Széchenyi, Petőfi, Táncsics, Damjanich mellett. A majdani hősök azonban éppolyan magatehetetlen csecsemőnek születnek, mint a többi ember. Neveltetésük, jellemük s a történelem kihívása – olykor a törvényszerű véletlen – teszi őket képessé az átlagnál többre.

Lenkey János 1807. szeptember 7-én Egerben született. Apja, Lenkei és Zádorfalvi Lenkey Károly azon hétszilvafás nemese közé tartozott, akik a honfoglalásig vezethették vissza családfájukat. Forgon Mihály Gömör–Kishont vármegye nemes családjai című könyvében azt írja, hogy „Nenkei Fílent fia Mikó 1365-ben már előfordul a gömöri nemesek sorában...” A család ősi fészket, Sajólenkét ekkor még Nenge néven említik az okiratok. A Rákóczi-szabadságharcban több Lenkey is küzd a fejedelem zászlaja alatt. Ila Bálint Gömör vármegye című könyvében találjuk az alábbi sorokat: „Nenge területe a Sajó menti Keszi törzsi szállásföldhöz tartozott, legkorábbi lakosai is e törzstörődék elemeiből kerültek ki.” Néhány bekezdéssel alább megjegyzi: „A Lenkey Nemzetség nagyon elszaporodott és a határt saját ekéivel